

Janko Prunk

POLITIČNE KONCEPCIJE SLOVENSKEGA MEŠČANSTVA
V STARI JUGOSLAVIJI

Do danes še nimamo sistematične historične podobe političnih koncepcij slovenskega meščanstva v stari Jugoslaviji. Najboljše, kar imamo, je še vedno Speransov Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, »delo, ki ni bilo pisano z namenom, da bi bilo izčrpna zgodovina slovenskega naroda, marveč s težnjo, zbrati zgodovinske in teoretične elemente za neizogibnost revolucionarne akcije pod vodstvom delavskega razreda«. ¹

Kardelj je na več mestih svoje zgodovinsko politološke analize opozarjal, da mu neposredna bližina obravnavanih procesov še onemogoča dokončno objektivno sodbo.

Podrobna konkretna historična analiza bogatega gradiva, ki jo delamo s šestdesetletno in petdesetletno distanco, več kot štiriinšestdeset let po Speransu, potrjuje točnost njegovih ocen tedanjih zapletenih zgodovinskih procesov.

Preden začnemo analizirati konkretne meščanske politične koncepcije, je potrebno povedati, kateri osnovni parametri so določali slovensko meščansko politiko v stari Jugoslaviji.

To so bili imperialistični versajski mir, ki je Slovence razkosal na štiri države in je od matice naroda v Jugoslaviji odtrgal eno tretjino narodnega telesa, slovenska buržoazija, tedaj vodilna politična sila v narodu pa se ni z nikakršno akcijo uprla takšnemu imperialističnemu diktatu. Sosedne imperialistične sile so se v naslednjih dveh desetletjih stalno ozirale po slovenskem ozemlju in predstavljale latentno nevarnost.

Matica slovenskega naroda je dobila jugoslovanski državno-politični okvir. Položaj slovenskega naroda se je v jugoslovanski državi v primerjavi s tistim v bivši avstroogrski monarhiji bistveno spremenil in izboljšal. Slovenski narod je v tej državi postal politični faktor in doživel svoj znaten gospodarski, socialni in velik kulturni razvoj. V tem smislu je jugoslovanska država pomenila zgodovinski napredek in utrditev obstoja slovenskega naroda. Toda zaradi centralistične ureditve države, zaradi velikosrbskih hegemonističnih tendenc in jugoslovanske unitaristične politike je slovensko narodno vprašanje ostalo nerešeno. Ta dejstva in povrh še strah pred socializmom in socialistično revolucije so opredeljevale slovensko meščansko politiko v okviru stare Jugoslavije.

¹ Edvard Kardelj: Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, 2. izd., Ljubljana 1957, str. XIV.

Meščanstvo je vztrajalo pri nekaterih slovenskih stereotipih, vodilo bolj ali manj pragmatično politiko in bilo zelo redko odločilen subjektiven faktor v jugoslovanski politiki. S tako politiko ni moglo izboriti zadovoljivega nacionalnega položaja in mu omogočiti demokratičen socialni razvoj. »Narodno vprašanje se je v tem obdobju neogibno povezovalo z vprašanjem socialistične revolucije in razvojem socialističnih sil nasploh. To pa ne pomeni, da je bilo v dotedanjih pogojih nacionalno vprašanje rešljivo izključno s proletarsko revolucijo. Očitno je, da je bilo nacionalno vprašanje vsaj v smislu izbojevanja politične neodvisnosti tega ali onega zatiranega naroda mogoče rešiti tudi brez globljih družbenih sprememb, o čemer nam govori praksa nekaterih malih evropskih narodov in antikolonialističnih gibanj. Toda takim rešitvam se je upiral celoten imperialistični sistem in slovensko meščanstvo se je aranžiralo v njegovem okrilju.«²

Z dokajšnjo gotovostjo je moč trditi, da je bila za politično razkosen slovenski narod samo ena pot, če si je hotel v tedanjem imperialističnem sistemu rešiti svojo nacionalno eksistenco in si zagotoviti svojo zgodovinsko perspektivo. To je bila pot nepriznavanja versajskega sistema, latenten, tudi oborožen odpor proti italijanski in avstrijski oblasti; v jugoslovanski državi pa stalno poudarjajo nezadostnosti rešitve narodno-političnega statusa Slovencev. Toda slovenska buržoazija katerekoli smeri ni imela niti toliko poguma niti takšnih načrtov, čeprav zgodovina priča, da so v tedanjem času buržoazije podobnih malih evropskih narodov: Ircev, Kataloncev, Baskov in Litvancev gojile takšne načrte in se zanje pogumno, tudi z orožjem, borile.

Te dileme in alternative mora imeti kritični zgodovinar vedno pred očmi, če ne želi biti samo fatalistični pričevalec o samo enem mogočem razvoju, takšnem, kot se je odigral, s čimer pa bistveno zožuje problematiko, namen in pomen zgodovinske vede (historije).

Razredna determiniranost slovenskega meščanstva, subjektivna politična nesposobnost, ter njegova napačna ocena politične konstelacije in zgodovinske perspektive so povzročile, da slovenskemu narodu v tem obdobju ni uspel preboj na zgodovinsko raven, da v bodoče sam odloča o svoji usodi in da mu ne bo treba vsak trenutek trepetati zanjo.

Ta referat poskuša kratko sumarno-analitično podati osnovne politične koncepcije slovenskega meščanstva, zlasti njihove poglede na nacionalno in socialno vprašanje in na vprašanje politične strategije.

Pomemben element, ki je poleg naštetih močno opredeljeval politične koncepcije slovenskega meščanstva, je bila njegova razcepljenost na dva nepomirljivo si nasprotujoča politična tabora, na katoliški oziroma klerikalni, ki je bil dolgo časa kompakten, in na napredni oziroma liberalni, ki pa je bil organizacijsko in tudi politično dokaj heterogen, največkrat razcepljen. Glavna sila v njem je bila slovenska liberalna buržoazija, od leta 1919 vključena v vsejugoslovansko unitaristično Jugoslovansko demokratsko stranko. Marsikateri elementi različnosti v koncepcijah slovenskih političnih taborov so izvirali ravno iz medsebojne konkurence in želje po vodstvu slovenske narodne politike.

Svoje politične poglede na nacionalno in socialno vprašanje v novi državi so slovenske meščanske grupacije opredelile že zelo kmalu. Neposreden povod

² Edvard Kardelj: Razvoj, 2. izd., str. 332.

je bil predlagani centralistični osnutek ustave, ki ga je predlagal ministrski svet v Beogradu, in ustanovitev centralistično in unitaristično usmerjene Jugoslovanske demokratske stranke v Sarajevu 16. februarja 1919, h kateri so pristopili slovenski liberalci. Tik pred kongresom je eden voditeljev nove stranke Svetozar Pribičević s posebno pozornostjo poudaril, da so prvi impulz za snovanje te stranke dali Slovenci. Povedal je, da bo stranka zastopala idejo narodnega in državnega edinstva in stremela za takšno državno ureditvijo, ki bo končno obračunala z vsemi pokrajinskimi vladami, z avtonomnimi in zgodovinskimi preostanki. Poudaril je, da kakor se je v narodno edinstvo utopila kraljevina Srbija, tako naj izginejo v njem tudi Hrvatska, Dalmacija, Bosna, Vojvodina, Črna gora in Slovenija. Slovenski liberalci so si hoteli s takšnim programom in naslonitvijo na Beograd pridobiti orožje za boj s konkurenčno klerikalno stranko. Vztrajanje pri centralistični ureditvi države in unitarnem integralističnem narodnem jugoslovanstvu je bilo konstanta v njihovih političnih konceptih do zloma stare Jugoslavije.³

Klerikalna stranka se je na takšne koncepte odzvala na zborovanju vodstva SLS 20. februarja, kjer je sprejela svoj socialni in narodno politični program, ki je bil dokaj nasproten liberalnemu. Zahteval je: »1. Spričo težkega položaja našega poljedelstva, da se izenačijo cene kmetijskim pridelkom po vsej državi; 2. spričo popolnoma nedemokratskega osnutka nove državne ustave poziva vodstvo SLS svoje poslance, da v zakonodaji uveljavijo demokratična načela; 3. vodstvo SLS zahteva, da se takoj skliče deželni zbor, kot posvetovalni in kontrolni organ; 4. izvede naj se, v kolikor to že ni izvršeno, stanovsko politična organizacija za kmete, delavce ter obrtnike...«⁴

Spomladi 1919 po ustanovitvi Samostojne kmečke stranke, ki so jo klerikalci dejansko upravičeno imeli za liberalno ekspozituro na podeželju, ki naj SLS izmakne del njenih kmečkih volilcev, se je politični boj med obema taboroma v Sloveniji odkrito razvnel. Klerikalna stranka je v naslednjih letih bolj poudarjala socialno problematiko in kazala kar precejšen socialni radikalizem, za katerega je skušala pridobiti malega delovnega človeka.

Od spomladi 1919 do spomladi 1920 sta vodilni slovenski meščanski stranki ob različnih prilikah razgrinjali svoje poglede na nekatera socialna vprašanja in na narodnopolitično ureditev države. V vseh teh njunih stališčih je prevladovalo taktiziranje zaradi še nerazčiščene konstelacije med vodilnimi političnimi silami v državi. Tako se je SLS zaradi strahu pred izgubo vpliva na podeželju bližala bolj naprednim predlogom JDS za agrarno reformo. Večkrat je celo pristajal na centralistično državno ureditev in na nacionalni unitarizem. Nekajkrat je poudarjala svoje načelno republikansko stališče.⁵

Na zboru zaupnikov SLS aprila 1920 je dr. Korošec analiziral vse politične sile v Sloveniji in z njimi na hitro opravil. Ko je nazadnje omenjal komuniste, je izrekel preroške besede: »Za edinega resnega nasprotnika, s katerim se moramo baviti, smatram s svojega stališča samo komunistično stranko. Boj pri-

³ Slovenski narod, 28. januarja 1919 cit. po Momčilo Zečević: Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje, Obzorja, Maribor, 1977, str. 247.

⁴ Slovenec, 21. februar 1919.

⁵ Momčilo Zečević, Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje, stran 241—301.

hodnosti bo samo boj med krščansko demokracijo in komunizmom.«⁶ Svoje politične koncepcije so slovenske meščanske stranke razgrnile pred volitvami v konstituanto.

SLS je zahtevala pokrajinsko avtonomijo in popolno enakopravnost vseh treh plemen v državi — Slovencev, Hrvatov in Srbov, enakost davkov, skrb države za bolnice, šole in uradništvo. Avtonomne posle naj izključno upravlja pokrajinska vlada, ki bi bila neposredno odgovorna pokrajinski skupščini. Stranka se je označila za predvsem kmečko stranko, ki da nasprotuje razrednemu boju, federalizmu, slehernemu separatizmu in militarizmu.⁷ Vodilne misli SLS za volilni boj za konstituanto niso tako ostro zarisane, kakor poznejši programi; pozna se ji nekakšno nepoznavanje novega beograjskega miljeja.⁸

JDS je zahtevala državno in narodno enotnost in menila, da o federalizmu ne more biti govora. Po njenem je treba v državi zagotoviti samoupravo občin in okrajev z lastnimi dohodki. Poudarjala je, da se mora razvijati šolstvo enotno po vsej državi in da naj se ukinejo zasebne šole. Program je zahteval nedotakljivost in neodvisnost uradništva, gospodarske zbornice, ki naj volijo drugi dom parlamenta, zaščito zasebne lastnine, pravico in dolžnost do dela, agrarno reformo, ki pa naj zemlje ne drobi, kajti najboljša rešitev je srednji kmet in pa boj v vsej državi proti klerikalizmu, ki ga vodi šef v Vatikanu.⁹

Narodno-socialistična stranka je nastopala z močno demagoškim programom, ki je obsojal kapitalizem, zahteval vzpostavitev jugoslovanskega socializma, ki ne bo slaba kopija moskovskih in dunajskih modelov. Po njenem naj se mezdnó razmerje spremeni v solastništvo.¹⁰

Samostojna kmečka stranka je želela obvarovati kmetu zemljo in preprečiti diktat organiziranega tovarniškega delavstva v smislu komunizma. Kot stranka velikih kmetov je imela o agrarni reformi mnenje, naj se večja kmečka posestva ne razdelijo, ker so ekonomsko donosnejša. Država naj ustvari dobre pogoje za napredek kmetijstva. SKS je zahtevala tudi neko skromno pokrajinsko avtonomijo, ki naj ne škodi državni celoti. Stranka ni izoblikovala nekih globokih idejnih izhodišč svojega programa, temveč je v njem vso pozornost posvetila konkretnim vsakodnevnim kmečkim zahtevam, ki jih je spróti dopolnjevala na svojih shodih in taborih, med katerimi pa jih je nekaj prevzela od SLS.¹¹

Nekaj mesecev za tem je 12. februarja 1921 v ustavni debati SLS pod firmo Jugoslovanskega kluba predložila tudi svoj ustavni načrt. Načrt je obdržal v politiki SLS stalno vrednost, zato ga je potrebno prinesiti na tem mestu bolj obširno. 1. Načrt se je zavzemal za dvodomni parlament, za politično in socialno ekonomsko zbornico, ki bi ju volili: a) politično skupščino volilci obeh spolov po dopolnjenem 21. letu starosti; b) socialno ekonomsko pa organizirane družbene skupine — stanovi in poklici; 2. pravico ljudstva do sodelovanja v zakonodaji

⁶ Slovenec, 8. aprila 1920.

⁷ Slovenec, 2. oktobra in 26. oktobra 1920.

⁸ Melita Pivec, Programi političnih strank in statistika volitev, Slovenci v desetletju 1918—1928, str. 359.

⁹ Jutro, 6. nov. 1920.

¹⁰ Melita Pivec, Programi političnih strank in statistika volitev, Slovenci v desetletju 1918—1928, str. 366.

¹¹ Prav tam, str. 364, in Miroslav Stiplovšek, Slovenske politične stranke in njihovi kmečki programi 1918—1920, JIČ, 3—4/1973, str. 197.

po referendumu; 3. država se deli v šest pokrajin: Srbijo, Hrvaško in Slavonijo z Međimurjem, Bosno in Hercegovino z Dalmacijo, Črno goro, Vojvodino in Slovenijo s Prekmurjem. Pokrajine naj bi se delile na okrožja, okraje in občine, ki so kot pokrajine pravne osebe in samoupravne enote; 4. za reševanje sporov med pokrajinami in državo je pristojno državno sodišče; 5. organa oblasti v pokrajini sta pokrajinska skupščina in pokrajinska vlada. Pokrajinske skupščine naj bi opravljale avtonomno zakonodajno funkcijo na svojem ozemlju, izvzemši zadeve, ki bi po ustavi sodile v pristojnost državnih organov. Predsednika pokrajinske vlade bi postavljala kralj po izbiri med tremi kandidati, ki bi jih predložila pokrajinska skupščina. Pokrajinska vlada bi bila odgovorna pokrajinski skupščini za zadeve, ki sodijo v pristojnost pokrajine in centralni vladi in skupščini za državne zadeve; 6. delitev financ bi urejali po načelu: neposredni davki pokrajini, posredni državi; 7. socialnoekonomska določila s pravico in obveznostjo slehernega državljana do družbeno koristnega dela; posebna zaščita delovne sile in sprejetje enotnega delovnega prava; ustanovitev delavskih svetov pri podjetjih s pravico do vpogleda v upravo in soodločanje v vseh zadevah, ki se dotikajo delavskih interesov; uvajanje nadzorstva strokovnih gospodarskih svetov nad vsemi velikimi podjetji; gospodarske svete bi sestavljali predstavniki podjetnikov, delavcev (nameščencev) in potrošnikov; zakonodajalec bi tudi določal o kolektivizaciji zasebnih podjetij; država je dolžna s krediti podpirati združeno gibanje; 8. postopno ukinjanje stalne vojske kot ukrep za uresničenje socialnega programa.¹² Toda v svojem federalističnem stremljenju je ostro odklanjala nejasno ekstremistično politiko Stjepana Radića, češ da izvira iz boljševisma in je namenjena politično nerazsodnemu hrvatskemu kmetu, da pomeni nevarnost za versko mišljenje, za razpad države in družbenega reda.¹³

Po sprejetju vidovdanske ustave je SLS stopila v ostro verbalno opozicijo režimu in zahtevala revizijo. Zbliževati se je začela s hrvatskim federalističnim blokom, toda dejansko na državno političnem planu ni ukrenila ničesar. Izredno posrečeno je to njeno politiko označil avstrijski generalni konzul v Ljubljani v poročilu svoji vladi, ko je dejal, da se bodo Slovenci, ker jim manjka odločnosti, postopno le sprijaznili z velikosrbskim hegemonističnim režimom v nasprotju s temperamentnimi Hrvati, ki se ne bodo. Posebno usodno za Slovence je, da se je mladina nekako sprijaznila z novimi razmerami.¹⁴

Po parlamentarnih volitvah 1923 so se okrepljene proticentralistične stranke HRSS, SLS in JMO povezale v federalistični blok. SLS je nadalje razvijala svoj avtonomistični program, zahtevala zakonodajno avtonomijo za Slovenijo in federativno državno obliko.¹⁵ Dokaj detajlni in določni socialni in gospodarski program je SLS verificirala na 5. katoliškem shodu avgusta 1923 v Ljubljani. V njem je med drugim zapisala, da mora vsaka politična stranka, ki hoče za-

¹² Momčilo Zečević, Slovenska ljudska stranka..., str. 389—390, obširneje pa Josip Hohnjec, O ustavi naše države, Slovenci v desetletju 1918—1928, str. 325—338.

¹³ Straža, 31. januarja 1921.

¹⁴ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Neues politisches Archiv, Konsularberichte, fasc. 37 Laibach.

Poročilo avstrijskega konzulata iz Ljubljane zunanjemu ministrstvu na Dunaj, 1. marca 1922.

¹⁵ Slovenec, 23. januarja in 6. februarja 1923, 3. aprila, 9. avgusta 1925.

stopati krščanska načela, temeljiti na solidarnosti vseh stanov, odklanjati razredni boj ter se boriti za človeško in politično svobodo, odklanjati načelo močnejšega, v prosvetnem oziru čuvati naravne pravice staršev. V socialnem in gospodarskem pogledu je shod poudaril, da sta kapital in delo zgolj z gospodarskega stališča enako važna in potrebna. Dokler ni mogoče, da bi bili industrijski delavci obenem lastniki kapitala (kot korporacije), mora posebno gospodarsko pravo ščititi delavce proti premoči kapitala. Zaščititi pa mora pravo tudi »konsumente«. Katoliški shod je poudaril potrebo, da se ljudstvo zopet oklene zadržug in v njih vzgaja h gospodarski skupnosti, zlasti naj se duhovniška in laiška inteligenca lotita dela za združno vzgojo in izobrazbo itd.¹⁶

Slovenski liberalci, ki so se vezali na najbolj unitaristično in integralistično Pribičevičevo stranko so se temu programu skušali zoperstavljati s poudarjanjem enotnega jugoslovanskega naroda in centralistično unitaristične državne oblike, odrekanja pravice do samoodločbe, ki da »so jo Slovenci konsumirali 1. decembra, ko so se po lastni volji združili s Srbi in Hrvati«.¹⁷ Žolčno so kritizirali klerikalce ob njihovi povezavi z Radićem in muslimani v federalistični blok. »Reči moramo, da je Radić simpatičnejši v svoji odkriti odurnosti, nego njegov klerikalni sluga v svoji hinavski potuhnjenosti. Radić ne priznava našega (jugoslovanskega, op. J. P.) naroda, ne priznava njegove države, ne priznava parlamenta, ne njegovih zakonov, on hoče svojo državo, lastno republiko; on ima svoj parlament in pravi, da se le iz oportunističnih razlogov ne posluži revolucije. Klerikalci zahtevajo samo »popolno avtonomijo« in govorijo o »državnem okvirju...«¹⁸

V nadaljevanju članka je Jutro zelo lucidno prognoziral: »Radić je zadovoljen. Klerikalci so odobrili njegov program. Toda biti mora oprezen. Ta program je zanje maksimum in v žepu imajo skrit svoj neskončno ponižnejši minimum...«¹⁹

Liberalski so skušali v Sloveniji ogroziti klerikalni vpliv tako, da so se zavzemali za popolnoma enoten program šole za vso državo. V socialni politiki so poudarjali pomen razvoja industrije in temu naklonjene zakonodaje, zlasti priljubljena tema pa jim je bilo prizadevanje za zaščito državnega uradništva in nameščencev.²⁰

Ko je spomladi 1925 Radić zapustil federalistični blok in se egoistično s slabim kompromisom povezal s Pašićem, se je v slovenskem katoliškem in liberalnem taboru začelo veliko razpravljanje o odnosu Slovencev do Hrvatov. Napisanih je bilo veliko politično razgretih kritik na Radićev in hrvaški račun. Toda precej je bilo tudi stvarnih, globoko analitičnih ocen o nedvomno življenjsko pomembnem slovensko-hrvatskem odnosu. Reči je moč celo, da je nekaj let slovensko politično razmišljanje o slovensko-hrvatskih odnosih ravno tako intenzivno in mu pripisujejo ravno tak pomen, kot odnosu do Beograda. Naša historiografija, ki se je ukvarjala s tem razdobjem, se tega problema skoraj ni dotaknila.

¹⁶ Slovenec, 29. in 30. avgusta 1923.

¹⁷ Jutro, 29. marca 1923.

¹⁸ Jutro, 10. julija 1923.

¹⁹ Prav tam.

²⁰ Jutro, 1. sept. 1923 in 21. februar 1929.

Bistvo tega odnosa je povedano v Slovenčevem članku (februarja 1925): »Hrvatje hočejo Slovenijo spraviti pod svojo komando, kot jo zdaj že šest let komandirata Pašić in Pribičević. Vprašamo se: koliko pa bo Slovenec na boljšem, če plačuje davke namesto v Beograd v Zagreb, koliko bo Slovenec na boljšem, če bo namesto narodne skupščine v Beogradu hrvatski sabor v Zagrebu z ogromno večino odločeval o slovenskih zadevah, o slovenskem gospodarstvu, o slovenskem kmetijstvu, slovenski šoli itd. Slovenci bodo morali zopet ponižno prosjačiti ali se boriti za vsak drobec posebej. Ali pa bo mogla Slovenija sploh živeti z drobci. Zato moramo nepremakljivo stati na svoji zahtevi: Hočemo avtonomno Slovenijo v okviru močne in neporušljive Jugoslavije. Srb in Hrvat, oba mi bodita brata, ne pa gospodarja. Odklanjamo Pašičev centralizem, ne maramo pa tudi Radičevega...«²¹ Seveda je na ogorčen odpor obeh največjih slovenskih strank s svojo akcijo naletel Prepeluh in malo kasneje tudi Pucelj, ki sta se leta 1925 in 1926 pridružila Radiću in iz svojih strank ustanovila Slovensko kmečko stranko. Ta stranka je skušala uspjeti z Radičevim programom, potegovala se je tudi za avtonomijo Slovenije. Ostala je brez uspeha, začasno si je nakopala še sovraštvo slovenskih liberalcev, ki so jo odklonili, kot še eno separatistično stranko v Sloveniji.²²

V začetku leta 1927 ob volitvah v oblastne skupščine je SLS svečano izjavila, da se ne zadovoljuje z avtonomijo, ki jo nudijo te skupščine, da je njen cilj zakonodajna samouprava zedinjene Slovenije.²³ Hkrati pa je njen šef dr. Korošec, ki se je pripravljaj na vstop v vlado, izjavljaj, da SLS priznava vidovdansko ustavo in da je zaradi potrebe po formiranju koalicijske vlade pripravljena na kompromise, ki pa seveda ne smejo biti na škodo osnovnim točkam njenega programa.²⁴ Takšna dvojna politika, kompromisna do Beograda in intransigentno avtonomistična v Sloveniji za domačo rabo, je potem politika SLS z malimi izjemami do konca stare Jugoslavije.

Februarja 1928 je prišlo na slovenski politični sceni do manjše spremembe. Ugotavljajoč sorodnost političnih programov in iste politične cilje, sta se tudi formalno združili Narodno socialistična in Samostalno demokratska stranka, ki sta družno nastopali že od leta 1926. Poudarila sta svojo pripadnost k demokraciji, narodnosti, naprednosti ter socialni pravičnosti. Bodočnost in garancija za razvoj slovenske družbe sta videli v čim tesnejši združitvi Srbov, Hrvatov in Slovencev v unitarni državi.²⁵ S tem je bil ob koncu dvajsetih let združen narodno liberalni unitaristični meščanski tabor v Sloveniji.

S šestojanuarsko diktaturo so se politične razmere dokaj spremenile, vse politične stranke so bile prepovedane. Novi izrazito unitaristični in integralistični režim je bil zlasti neprijeten formalno razpuščenim klerikalnim stranki, ker ji je razpusstil njeno telesno kulturno organizacijo Orel, pozneje pa celo njeno Prosvetno zvezo. Stranka se je po dveh letih in pol podpiranja režima umaknila v opozicijo. Ob septembrski ustavi 1931 in ob vstopu slovenskih liberalcev v vlado je klerikalni Slovenec zapisal: »Slovenski narod niso ohranili meči, ampak edino trdna vera v ljudsko pravdo, v prvenstvo duha pred materijo, v končno

²¹ Slovenec, 4. februar 1925.

²² Jutro, 3. maja 1926.

²³ Slovenec, 2. januarja, 26. januarja, 28. januarja, 3. februarja, 24. februarja 1927.

²⁴ Slovenec, 3. november 1926, 1. februar in 5. julij, 2. avgust 1927.

²⁵ Jutro, 28. februar 1928.

zmago pravice nad krivico. To vero mu je oznanjala katoliška cerkev, ki jo je globoko vsadila v narodno dušo . . . Po katoliški veri smo člani kulturne zajednice Evrope, iz nje izvira vsa naša narodna moč in naša vera v bodočnost.«²⁶ Isto leto 1931 se je idejno politično in socialno gospodarsko javno začela navduševati nad korporativistično urejeno družbo, kakršno je zahtevala papeška okrožnica *Quadragesimo anno*.²⁷ Takšna njena neokonservativna reakcionarna idejno politična in socialna usmeritev je odbila od nje njeno delavsko krilo, ki so ga vodili krščanski socialisti. Poleti 1932 je prišlo do dokončnega razcepa med SLS in krščanskimi socialisti, ki so od tega časa dalje samostojen subjekt v slovenskem političnem življenju, ki se usmerja na levo socialistično pozicijo,²⁸ zato njihove koncepcije iz tega prikaza meščanskih konceptov izpuščamo. Medtem se je SLS usmerjala vse bolj na desno v postopni klerofašizem. S tem razcepom je bilo konec politične enotnosti slovenskega katoliškega tabora, kar je bilo zgodovinsko odločilno za nadaljnji politični razvoj slovenskega naroda.

Na pritisk splošnega javnega mnenja v Sloveniji in zlasti svoje politične baze, nezadovoljne z nedemokratičnim unitarističnim režimom, se je SLS konec leta 1932 pridružila punktaškemu gibanju, začetem v HSS, in tudi sama izdala svoje punktacije. V njih je poudarila, da je glavna naloga slovenskega naroda v Jugoslaviji, kjer ga iiv največji del, združitev vseh razkosanih narodnih delov v Zedinjeno Slovenijo. Da pa bo to nalogo lahko opravil, si mora najprej v Jugoslaviji sam priboriti tak samoupravni položaj, da bo postal privlačna sila za dele naroda v drugih državah. Zato je potrebno, da si Slovenci, Hrvati in Srbi zgradijo po svobodnem sporazumu in to na demokratični podlagi državo enakopravnih enot, katerih ena bo tudi Slovenija.²⁹

Slovenski liberalci, ki so skupaj z bivšimi slovenskimi kmetijci od jeseni 1931 podpirali unitaristični režim oktobrirane ustave, so punktacije in njihove avtorje, klerikalno vodstvo, silovito napadli in jih dolžili separatizma.³⁰ Nasproti punktaškemu programu so postavili program nove Jugoslovanske nacionalne stranke, ki je trdila, da Srbi, Hrvati in Slovenci tvorijo po svojem poreklu, jeziku, ozemlju in svojih trajnih težnjah, po enakosti zgodovinske usode ter po zavesti o skupnosti enoten jugoslovanski narod. S složnimi naporii vsega ujedinenega naroda se morajo razvijati in stapljati vse v preteklosti pridobljene kulturne, ekonomske in socialne pridobitve vsakega naroda. Največja narodna pridobitev je jugoslovanska država kot uresničenje narodne misli. Zato mora biti urejena kot edinstvena tvorba in njeno edinstvo neizpremenljivo zajamčeno. Ta država mora ščititi minimum kmečke posesti in podpirati zadružništvo. Stranka priznava potrebo snovanja gospodarskih korporacij in sindikatov pod pogojem, da država vpliva na njihovo delo in medsebojne odnošaje v korist socialnega miru.³¹ Za podporo takšnim političnim konceptom so se od leta 1932

²⁶ Slovenec, 29. september 1931.

²⁷ Slovenec, 24. junija 1931, Čas 1930, 1931, 1932 in Janko Prunk: Pot krščanskih socialistov v osvobodilno fronto slovenskega naroda, Ljubljana 1977, str. 106—111.

²⁸ Citirano delo, str. 106—134.

²⁹ Arhiv Slovenije, Fond Sresko načelstvo Radovljica, poverljivi spisi, 1933, spis 29.

³⁰ Jutro, januar—marec 1933.

³¹ Takšen program so sprejeli na ustanovnem kongresu Jugoslovanske nacionalne stranke 20. julija 1933. Jutro, 21. julija 1933.

začela organizirati različna gibanja oziroma pokreti, kot so se imenovala. Izdajala so svoje časopise, v katerih so propagirala svoje politične ideale in zbirala pristaše. Najpomembnejša takšna nacionalistična gibanja, ki so se rekrutirala iz meščanskega in malomeščanskega sloja in dokaj simpatizirala z nacionalsocialistično ideologijo, so bila: Pohod, Borba in Boj z glasilom Prelom. Vsa ta gibanja in njihovi listi so ob padcu režima JNS poleti 1935 zamrli, edino del Boja okoli Staneta Vidmarja se je usmeril slovensko-narodno demokratično, izdal leta 1935 nekaj številčk časopisa Bojevnik³² in 1935 sodeloval pri razgovorih o ustanovitvi ljudske fronte.

Zaradi vztrajanja v unitarističnem jugoslovanstvu in zaradi podpiranja nedemokratičnega režima so od slovenske režimske (liberalne) stranke začele že od leta 1932 odpadati posamezne demokratične skupine, ki so zavrgle unitarizem in nedemokratične politične poglede. Nekatere teh skupin so ostale omejene na ozek krog somišljenikov, druge so si prizadevale ustvariti čim množičnejšo ljudsko bazo, nekatere so hotele postati politične stranke, druge so izrecno zanikale svoj politični značaj. Teh skupin je bilo več, nekatere so se pojavile že v letih 1932 in 1933, nekatere pa so se jasneje izoblikovale šele po prelomnem letu v slovenski politiki 1935. Omenimo le najpomembnejše, ki so igrale pomembno vlogo zlasti v drugi polovici tridesetih let, ko so sodelovale v novem strukturiranju političnega življenja na Slovenskem — v ljudsko-frontnem zblizjevanju in razhajanju, ki mu je že dajala ton KP. Te pomembnejše meščanske demokratične skupine so bile:

1. Narodno demokratična skupina okoli lista Slovenija, ki je vključevala tudi nekaj demokratičnih katoličanov. Močno je poudarjala slovensko narodno vprašanje, kazala veliko skrb za zamejske Slovence, včasih nastopala z nekam samoslovenskimi pogledi. Časopis je prinašal v skoraj vsaki številki programatične načelne članke, pisane zelo kulturno in z veliko razgledanostjo. Dokaj posrečeno in kritično je analiziral situacijo, iz katere pa kljub lepim in velikim besedam niso sledili kakšni oprijemljivejši napotki za neposredno ali perspektivno politično akcijo.³³ Vsekakor pa bi bilo celotno pisanje časopisa Slovenija vredno podrobne zgodovinske analize.

Slovenija je začela izhajati že 2. julija 1932 in je izhajala do okupacije.

V uvodniku 12. avgusta je Slovenija razkrila, kaj je zanjo slovensko vprašanje: »... Z jezikovno-kulturnega stališča in slovenskega vprašanja: kar smo, to ostanemo; zakaj ubijalci samega sebe, narodni samomorilci nismo in ne bomo, ker bi bilo to nekaj brezumnega... Slovensko vprašanje zato ne more biti drugačno, kakor je bilo pri vseh narodih, ki so bili razbiti in ne svoji. Kakor pri Italijanih, Nemcih, Srbih itd. gre tudi pri nas za vprašanje zedinjenja in svobode. Slovensko vprašanje je potemtakem narodno-politično po svojem namenu, a otežkočeno še s tem, da smo majhen narod; zato je to vprašanje zedinjenja in svobode...«³⁴ Leta 1933 je tednik Slovenija zapisal: »Slovenska zavest je temelj, na katerega moramo postaviti državno in jugoslovansko zavest. Vsi računi naših ideologov integralnega jugoslovanstva, ki zahteva po svojem bistvu

³² Metod Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji, Ljubljana 1965, str. 422—432.

³³ Slovenija 1932, 1933, 1934.

³⁴ Slovenija, 12. avgust 1932.

likvidacijo slovenske narodnosti, slone na tihi predpostavki o slovenski pasivnosti in moralni šibkosti.«³⁵ Za novo leto 1934 je Slovenija zapisala, da nima namena ustanavljati politične skupine in delati propagande za kak politični in strankarski program.

2. Skupina kulturnih delavcev, ki je zaradi »kulturnih problemov slovenstva« 1932 izstopila iz Ljubljanskega zvona in 1933 ustanovila svojo revijo Sodobnost, v kateri so v drugi polovici tridesetih let začeli sodelovati komunisti in ji vse bolj dajati ton (skupina se ni imela za politično).

3. Slovenski mačkovci, zbir politikov iz bivše SDS in SKS, ki se je skušal naslanjati na dr. Mačka in v Sloveniji izpeljati Mačku podoben kmečko demokratični, protiklerikalni in avtonomistični program. Skupina je izdajala od 15. avgusta 1934 časopis Slovenska zemlja, ki je v prvi številki prinesel svoj program: »Slovenska skupnost je po svoji večini kmečko-delavska in tej naj pripada tudi vsa gospodarska in politična moč. Njej naj se pridružijo tudi drugi stanovi. Vsak narod je edini vir vsake oblasti, zato mora biti vsa državna in samoupravna oblast demokratična. Zato brezpogojno odklanjamo vsak fašizem. Zahtevamo splošno in tajno volilno pravico za oba spola s proporcem. Verstvo naj bo svobodno in neodvisno od države, znanost naj bo svobodna, kakor tudi umetnost. Hrvaško kmečko gibanje, ki ga je začel Radić, je jedro, okrog katerega naj se zberejo Slovenci in Srbi. Vsak samostojen v svoji hiši, a vsi združeni v boju za narodno in ljudsko pravico.«³⁶

4. Zveza društev kmečkih fantov in deklet je sicer obstajala že od leta 1923 kot mladinska prosvetna organizacija Samostojne kmetijske stranke. Ob krahu nenačelnih »samostojnih kmetijskih politikov« 1935 se je ZDKFID zlasti pod vplivom svoje akademske mladine v klubu Njiva vse bolj osamosvajala.

V vodstvu ZDKFID so pred 1. rednim občnim zborom septembra 1935 poudarili neodvisni, apolitični in prosvetno kmečki značaj organizacije in »da vodijo vsa pota njenega izobraževalnega dela daleč od pojmov skupne lastnine, kar mora baš kmet, ki je navezan z vso ljubeznijo na svojo zemljo kot lastnino, najbolj obsojati.«³⁷ Na samem občnem zboru se je vodstvo Zveze odločilo izdelati širši program, v katerem bi bilo zaobseženo, v kakšnem odnosu je Zveza do vsega, kar imenujemo javno življenje. »Dosedaj smo se naslanjali le na sklepe in resolucije občnih zborov, deloma na splošno utrjene nazore o kmetstvu.«³⁸

O pisnem programu so nato razpravljali še na naslednjih dveh letnih občnih zborih in ga niso izdelali, ker so bila izgleda v vodstvu Zveze precej različna mnenja. V drugi polovici tridesetih let so se v skladu s komunistično politiko ljudske fronte komunisti in skojevci vključevali v Društva kmečkih fantov in deklet in jih usmerjali na levo demokratično pozicijo. »Če že v celotnem in oficialnem vodstvu Zveze pri posameznikih ni bilo ob vseh vprašanih doslednih revolucionarnih teženj, je na drugi strani že sama množica članstva sledila vplivu partijskih aktivistov, včlanjenih v Njivi, ter nekaterih osnovnih organi-

³⁵ Slovenija, 19. oktober 1933.

³⁶ Slovenska zemlja, 15. avgust 1934.

³⁷ Arhiv IZDG, Gradivo ZDKFID, Zapisniki sej načelstva in občnih zborov ZDKFID, Zapisnik seje načelstva, 12. september 1935, str. 58.

³⁸ AIZDG, Gradivo ZDKFID, Zapisnik 11. rednega občnega zbora, 19. septembra 1935, str. 70.

zacijah KP in SKOJ na terene, toliko v levo, da je organizacija Zveze KFID kot celota dobila sloves in značaj demokratične levice.«³⁹

5. Demokratično krilo se je izoblikovalo v Sokolu ob koncu tridesetih let. »Sokol je imel v Sloveniji izza avstroogrskih časov tradicijo odpora proti germanskemu pritisku. Kasneje v stari Jugoslaviji se je sokolsko vodstvo razvilo v izrazitega eksponenta reakcionarne jugoslovanske unitaristične miselnosti, ki pa je bila množici Sokolov dokaj tuja. Le-ti so še naprej poudarjali narodnost, naprednost in protiklerikalizem.

Odpor proti reakcionarnemu vodstvu se je v Sokolu povečal zlasti, ko je nastopila za Jugoslavijo ogroženost s strani nemškega fašizma. Nekatere slovenske župe so izvolile demokratično upravo; vrhovni sokolski forum v Beogradu pa je te volitve večkrat razveljavil, kljub ostrim protestom sokolskih organizacij.«⁴⁰

Ob koncu prve polovice tridesetih let se je izvršila pomembna diferenciacija tudi med študenti tako imenovanega narodno liberalnega tabora. Demokratični narodno napredni študentje so zavrgli unitarizem in šestojanuarski režim, obsodili slovensko liberalno stranko in ustanovili svoje študentovske klube, ki so bili pomemben faktor političnemu delovanju levo demokratičnega tabora na Slovenskem.⁴¹

Sodelovanje v protinarodnem režimu JNS je slovensko liberalno buržoazijo kompromitiralo in politično zelo oslabilo v slovenskem narodu. Ko je bila poleti 1935 odstranjena z oblasti, dejansko ni več predstavljala pomembnejše politične sile, zatekla se je v brezizhodni državni in nacionalni unitarizem, razglašala federativno ureditev države kot največjo nevarnost za Slovence, ker bi bili z njo pahnjeni v gospodarsko izolacijo in v tiho podtalno gospodarsko vojno med federalnimi edinicami.⁴²

Z vstopom v vlado in Jugoslovansko radikalno zajednico je bivša SLS avtomatično sprejela tudi njen politični program. Ta program pa je bil dejansko radikalen program iz leta 1933, ki je strogo poudarjal narodno in državno edinstvo in dopuščal samoupravo za lokalne in pokrajinske posle, ne da bi pri tem trpelo načelo unitaristične državne ureditve.⁴³ Slovenska klerikalna stranka je poskušala svojo zadrego pojasniti svoji politični bazi na velikem ljudskem taboru 1. avgusta 1935 v Komendi na Gorenjskem. Njen voditelj dr. Marko Natlačen je razložil nova klerikalna stališča do političnega položaja in do jugoslovanskega vprašanja. Povedal je, da klerikalna stranka strogo ločuje pojem jugoslovanskega naroda v državnopravnem političnem smislu od jugoslovanskega naroda v etičnem smislu: »Jugoslovani v državnopravnem političnem smislu smo vsi, ki smo državljani Jugoslavije, Slovenci, Srbi in Hrvati, vsi jugoslovanski narodi tvorimo jugoslovanski narod v političnem smislu. Jugoslavijo smatramo mi Slovenci kot svojo narodno tvorbo, svojo lastno nacionalno državo,

³⁹ Franjo Fijavž, Delovanje članov KPS in Skoja med kmečko mladino v predvojnem obdobju SKOJ 1919—1945. Komunist, Ljubljana 1980, str. 45.

⁴⁰ Boris Kidrič, Kratek obris Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji (informativno poročilo za Moskvo, oktober 1944), Prispevki za zgod. del. gibanja I/1960, št. 1, str. 10, primerjaj tudi s Franjo Lubej, Odločitve, boj za demokratizacijo sokolstva, Ljubljana, 1980.

⁴¹ Slavko Kremenšek, Slovensko študentovsko gibanje, str. 148—156.

⁴² Jutro, 4. avg. 1935.

⁴³ Jutro, 1. avgust 1935 (uvodnik »Radikalna zajednica v državni politiki«).

zato se zavedamo tudi dolžnosti, da njeno varnost, njeno celoto in njeno nedotakljivost branimo /.../.

Narodno edinstvo ali jugoslovanski narod v etičnem, kulturnem smislu pa pojmuje tako: Srbi, Hrvati in Slovenci so tri narodne edinice, ki ima vsaka svoje osobine, ki se morajo spoštovati in gojiti v jezikovnem, kulturnem ter vsakem drugem pozitivnem pogledu v uradovanju, v javnem življenju, zlasti pa na šolskem polju in to v okviru ideje višje jugoslovanske skupnosti /.../.

Dosledno tem načelom odklanjamo in obsojamo vsako hegemonijo enega naroda nad drugim, ne zahtevamo Slovenci v tej skupnosti nikakih privilegijev zase. Treba je, da se uveljavi med nami popolna ravnopravnost v verskem, političnem, kulturnem in gospodarskem pogledu. Ker brez nje ne more biti uspešnega harmonističnega razvitka nacionalno-državne celote.«⁴⁴

V tem govorjenju prevladuje popolnoma nov duh in izrazi, ki so blizu unitarističnemu jugoslovanskemu pojmovanju. Z nobeno besedo ni omenjena stara zahteva SLS — avtonomija Slovenije. Kompromis, ki ga je sklenilo klerikalno vodstvo ob vstopu v JRZ, je bil zanj dokaj slab in neperspektiven. Njegova računica, da je zanj pomembno, da je na vladi in da bo brez zakonsko določene avtonomije lahko neomajno samostojno vladalo v Sloveniji, je bila kratkovidna.

Slovenski liberalci pahnjeni v opozicijo, so se poskušali klerikalcem zoperstavljati s poudarjanjem brezpogojnega državnega in nacionalnega unitarizma, kar so najbolj razvidno storili v tako imenovani Pohorski resoluciji jugoslovanskih nacionalistov. »Srbi, Hrvati in Slovenci so v etičnem oziru en narod in v skladu s tem more edino prava jugoslovanska misel biti soliden temelj za napredek nacije in razvoj države. Narodno edinstvo je čustvo notranje, po usodi povzročene povezanosti Srbov, Hrvatov in Slovencev in prepričanje, da tvorimo vsi eno edinico, katere niti en del ne bi mogel živeti svobodno in neodvisno življenje ter izven te celine razvijati svojih kulturnih in gospodarskih sposobnosti /.../. Jugoslovani kot narod se morejo razvijati samo v unitaristični državi ...«⁴⁵

Klerikalna stranka je svojo udeležbo na oblasti občutila kot priložnost, da dokončno obračuna z liberalno buržoazijo, svojim starim tekmečem, ki jo je v Beogradu pustil na cedilu. Slovenec je oktobra 1935 bahavo in stremuško oznanil, da se po petih letih jugofašistične diktature, ki je pustila za seboj same razvaline, začenja po vsej državi, zlasti pa v Sloveniji novo politično življenje, nova slovenska demokracija⁴⁶ To slovensko demokracijo pa so si klerikalni voditelji predstavljali že čisto konkretno v obliki avtoritarne stanovske ureditve, kakršna je bila takrat v klerofašistični Avstriji.

Klerikalno vodstvo je pravilno čutilo, da na Slovenskem vstaja nova perspektivna konkurenčna nasprotna sila — ljudska fronta in Slovenec je poleti 1936 zelo jasno pisal: »Edini, ki se poleg katolicizma bije za bodočnost, je komunizem. Komunizem je tekom svojega dela dobil že toliko oblik, da ga je težko spoznati, najnovejša oblika je Ljudska fronta, ki se je pojavila tudi med Slovenci. Samo dvoje je danes možno: ali bo bodočnost katoliška, ali pa bo komunistična, JNS-arska gotovo ne bo.«⁴⁷ Klerikalci so se zato posluževali tudi

⁴⁴ Slovenec, 12. avgusta 1935.

⁴⁵ Jutro, 22. avgusta 1935.

⁴⁶ Slovenec, 18. oktobra 1935.

⁴⁷ Slovenec, 26. julija 1936.

vladnega aparata, da so skrajno ostro nastopali proti ljudski fronti in proti komunistom.

V samem klerikalnem taboru je prišlo do precejšnjih sprememb; s škofom Rožmanom, prof. Lambertom Ehrlichom in mlajšimi volitelji se uveljavljajo vse bolj klerofašistični pogledi, ki preko katoliške akcije skušajo obvladati vse sfere življenja slovenskih katoličanov. V izražanju novih klerofašističnih pogledov prednjačita reviji Straža v viharju in Mi mladi borci. Straža v viharju je svoj jasen kategoričen program objavila šele po nekaj letih svojega izhajanja 14. aprila 1938: »1. hočemo v sebi oblikovati lik celega katoličana, ki bo vselej in povsod živel iz vere in po veri; 2. hočemo izbojevati duhovnemu Kristusovemu kraljestvu zmago na vseh področjih človekovega delovanja, zlasti na najvišjih, na področju lepe umetnosti in čiste znanosti; 3. hočemo ohraniti in okrepiti slovenstvo na zemlji, ki jo ima slovenski narod v posesti, skrbeti za povezanost vseh raztresenih udov slovenske družine, gojiti do največje mere možnosti duhovno in snovno kulturo slovenskega naroda in ohraniti v slovenstvu katolicizem kot njegovo bistveno oznako; 4. hočemo slovenstvo neokrnjeno organsko vključiti v našo državno skupnost velike in močne krščanske Jugoslavije; 5. hočemo v družbenih odnosih dosledno uveljavljati načelo socialne pravičnosti in socialne ljubezni.«⁴⁸ Še bolj borbeni in radikalni v pogledih od Stražarjev so bili Borci z listom Mi mladi borci, ki so v svoji programski številki septembra 1936 zapisali, da se bodo borili proti največji nevarnosti, proti organiziranemu brezboštvu. Moč tega gibanja bo v zbiranju okrog papeža. Delavskega razreda ne bodo rešili ne komunizem, ne socializem in ne krščanski socializem, temveč le katoliški socialni nauk, ki ga je izdal papež v okrožnici Quadragesimo anno. Le močna udarna in dosledna katoliška mladina bo zgradila lepšo prihodnost narodu in družbi.⁴⁹ Ti klerofašistični voditelji in aktivisti že nič ne skrivajo svojih avtoritarnih totalitarističnih metod in ob volitvah 1938 celo odkrito grozijo, da bo kmalu prišel čas, ko si bodo slovenski fantje pripeli revolverje in vsakemu, ki se izloča iz katoliške narodne skupnosti, pretipali obisti itd.⁵⁰

Uradno klerikalno vodstvo, lepo povezano v JRZ in čvrsto v vladi ter poln politični gospodar v Sloveniji cela štiri leta obstoja režima JRZ z nobeno uporabno gesto ne zahteva kakšne avtonomije za Slovenijo. Zadovoljuje se s stanjem, kakršno je. Le nekateri posamezni klerikalni voditelji opozarjajo na nesprejemljivost obstoječega stanja za Slovence. Tako je na seji banskega sveta 20. februarja 1937 banski svetnik dr. Josip Leskovar iz Maribora zaključil: »Člani banskega sveta se ne strinjamo s pravnim stanjem, v katerem je banovina do centralne vlade ali države in tudi ne s pravnim stanjem, v katerem smo mi do bana... Želimo čim prej dobiti svojo samoupravo in namesto tega banskega sveta, ki je ostanek absolutistične dobe, dobiti zastop, izvoljen od ljudstva, ki bi sodeloval pri naredbodaji kakor tudi pri upravi.«⁵¹

Nekateri demokratični voditelji bivše SLS, ki so vztrajali pri starem avtonomističnem programu, so kmalu izstopili iz JRZ in konec novembra 1937 pozvali

⁴⁸ Straža v viharju, 14. aprila 1938.

⁴⁹ Mi mladi borci, 18. september 1936.

⁵⁰ Slovenski delavec, 3. december 1938.

⁵¹ Arhiv Slovenije, fond banski svet. Zapisniki sej banskega sveta, fasc. 11. zapisnik 6. seje 8. rednega zasedanja, 20. februar 1937.

vse pristaše, ki so v dobri veri vstopili v Jugoslovansko radikalno zajednico, da odlože prevzete strankine funkcije in izstopijo ter pomagajo znova oživiti program stare Slovenske ljudske stranke. Tako bodo oprali čast slovenskega naroda. Somišljeniki morajo prednjačiti v delu za svobodno in kulturno samostojno Slovenijo.⁵² Ta skupina, imenovana stara SLS, je družila manjši krog nekaterih uglednih, poštenih, demokratičnih in narodno zavednih voditeljev SLS, med njimi dr. Antona Breclja, dr. Ivana Stanovnika, dr. Jakoba Mohoriča, Franceta Furlana. Imela je zelo dobre stike s krščanskimi socialisti in se preko njih za parlamentarne volitve 1938 povezala z ljudsko fronto.

Spomladi 1939 je svoje kritično stališče do slovenskega političnega programa podal časopis Slovenija v daljšem članku v štirih številkah. Zelo točno je konstatiral, da smo Slovenci ob ustanovitvi skupne jugoslovanske države bili brez svojega političnega koncepta in brez prave volje do polnega političnega življenja v državi kot državni narod in brez zavesti o tem, kaj hočemo in kaj je naša zgodovinska naloga v tej državi...⁵³ »Unitaristično jugoslovanstvo postaja vse bolj anahronizem in samo ideološko sredstvo za vzdrževanje in opravičevanje vladnih sestavov, ki so po svoji zamisli centralistični. Centralizem stoji in pade z unitaristično hegemonistično idejo velikosrbstva, ki je v stvari identična z jugoslovanskim integralizmom...⁵⁴ Slovenci hočemo biti kot celota enakopravni kot državni narod, kot nosilci državne misli in državne oblasti. Enakopravnost v državi pa za nas pomeni, da čutimo kot narod vse svoje življenjske pravice popolnoma zavarovane, da imamo vsa ustavna poroštva, da nam jih nihče ne more vzeti... Vse politične in ustavne pravice, ki jih zahtevamo, so samo poroštva za to enakopravnost, pa bodi, da jih kdo imenuje avtonomija ali federacija. Tako resnično enakopravnost je mogoče urediti le v svobodnem sporazumu med prizadetimi narodi, ker pravice do nje ne sprejemamo od države, država smo mi sami, njeni narodi.«⁵⁵ Z zahtevanjem pravice državnega naroda »ne služimo samo sebi, ampak tudi državi in njeni prihodnosti.«⁵⁶

Sporazum Cvetković-Maček, ki je prinesel avtonomno banovino Hrvatsko, je pomenil za obe glavni slovenski meščanski politični stranki veliko zadrego, zlasti še za vladajočo klerikalno stranko, na katero so padli upravičeni očitki, da je s svojim štiriletnim služenjem centralistični beograjski politiki pripeljala Slovence v slepo ulico. Klerikalni politični voditelji so začeli zagotavljati, da sporazum o banovini Hrvatski vsebuje tudi klavzule, ki jih je moč raztegniti tudi na druge pokrajine in jim dati avtonomijo, kar naj bi veljalo tudi za Slovenijo, v kateri je slovensko prebivalstvo kompaktno naseljeno in so njene meje jasne.⁵⁷ Slovenec je pisal, da je do rešitve hrvatskega vprašanja prišlo prav po zaslugi slovenskih političnih faktorjev in njihovega voditelja dr. Antona Korošca. Na to je Mačkovo glasilo Hrvatski dnevnik v veselje slovenskim liberalcem precej sarkastično odgovoril: »Kar se nas Hrvatov tiče, želimo bratom Slovincem vso srečo. Vendar pa moramo že zavoljo ljube resnice ugotoviti, da nas njihova najmočnejša politična organizacija ni podpirala v borbi

⁵² Arhiv IZDG, dopolnilno gradivo.

⁵³ Slovenija, 3. marca 1939.

⁵⁴ Slovenija, 17. marca 1939.

⁵⁵ Slovenija, 31. marca 1939.

⁵⁶ Slovenija, 7. aprila 1939.

⁵⁷ Slovenec, 29. avgust 1939, govor ministra dr. Mihe Kreka v Konjicah.

za ustvaritev naših narodnih ciljev, dasi bi nas ta skupna borba že davno prej privedla do skupne zmage slovenske in hrvatske stvari. Ustanovitev banovine Hrvatske ni delo slovenskih političnih faktorjev, nego posledica mučeniške borbe hrvatskega naroda.«⁵⁸ Slovenski liberalci so v tistih dneh močno igrali na Mačkovo karto, spominjali so na taktični sporazum med JNS in Mačkom pri parlamentarnih volitvah 1938 in se kazali kot zagovorniki avtonomije Slovenije.

Takšni politiki je skušala klerikalna stranka odločno parirati. Tako je sredi septembra banovinski odbor JRZ za Slovenijo pod predsedstvom dr. A. Korošca sprejel resolucijo, ki je zahtevala čimprejšnjo ustanovitev avtonomne banovine Slovenije. Klerikalno vodstvo je lansiralo to svojo politiko po vsej Sloveniji in za to resolucijo so se javno izjasnjevali okrajni odbori JRZ.⁵⁹ Slovenec je vso jesen 1939 odločno zahteval, da se kompetence o avtonomiji uveljavijo tudi za banovino Slovenijo.

Študij tedanje politične situacije nudi dokaj nesporno ugotovitev, da je ustanovitev avtonomne banovine Hrvatske močno razgibala slovensko politično življenje, da se tu začneja neka nova politična etapa. Slovenski liberalci so po nekajtedenskem koketiranju z Mačkom, ki ni rodilo sadov, znova molče zavzeli jalovo unitaristično pozicijo in se tako podredili ofenzivi nekaterih nepopoljšljivih unitarističnih krogov JNS.

Tako niso bili več nevarni klerikalni stranki. Brezperspektivnost liberalizma je jasno spoznal tudi znani slovenski zgodovinar, demokrat dr. Fran Zwitter v lucidnem članku »Po slovenstvu« v reviji Sodobnost. Spregovoril je o novi politični konstelaciji za Slovence, ki je nastala s hrvaškosrbskim sporazumom in z izbruhom druge svetovne vojne. Pozdravil je sporazum, ki ga je točno ocenil za rezultat hrvaške narodno-politične borbe. Pri tem je pokazal, kako se je slovenska politika zadnjih dvajset let v primerjavi s hrvaško slabo odrezala. Ugotovil je, da »pogumno priznavanje k slovenstvu in priznanje eksistence več narodov v državi nikakor ne slabi odpornosti slovenstva in države na zunaj«. Zavzel se je, da tudi Slovenija dobi iste pravice in prevzame iste dolžnosti kot Hrvaška.

Na koncu članka je ugotavljal, da je položaj malih narodov v Evropi, ki so bili v 19. stol. pastorki liberalizma (so se pa vseeno iz svoje notranje moči ohranili), znova zelo težak. Zaključuje z mislijo, »da bodočnost slovenskega naroda ni vezana na bodočnost evropskega liberalizma. Treba nam je le trdne vere in jeklene volje, da se ohranimo, treba nam je soglasja s sosednimi sorodnimi narodi, ki žive v istem položaju in imajo iste interese. Če bomo ostali zvesti sebi, bomo našli pravo pot in se nam ni treba bati za svojo bodočnost. Potem bo novi evropski požar privedel do rešitve za nas in morda tudi do nove ureditve Evrope, boljše od tiste, ki sta jo ustvarila Versailles in Ženeva.«⁶⁰

Alternativa klerikalcem so tedaj na Slovenskem postajale samo levičarske ljudske sile. Verjele so v slovensko narodno moč in njegovo socialno osvoboditev in obsodile slovensko meščansko politiko. Najvažnejši med njimi: komunistična partija in krščanski socialisti so v novembru objavili svoja politična stališča. Komunisti so to storili z letakom »Kaj hočemo«, ki ga je izdala od

⁵⁸ Jutro, 1. september 1939.

⁵⁹ Slovenec, 15. september 1939.

⁶⁰ Sodobnost VII/1939, str. 409—412.

njih zasnovana organizacija Zveza delovnega ljudstva Slovenije. V njem so zahtevali sledeče: svobodne volitve v vsa ljudska zastopstva (občinske odbore, slovenski parlament, državni parlament, delavske, kmečke in obrtniške zbornice), takojšnje razveljavljanje vseh političnih zakonov in ustanov prejšnjih diktatorskih režimov; zajamčenje popolne svobode izpovedovanja mišljenja in prepričanja v govoru in tisku ter svobodo zborovanja in združevanja; takojšnjo in popolno amnestijo vseh političnih jetnikov; popolno politično, gospodarsko in kulturno osamosvojitve slovenskega naroda, ki naj samo odloči o obliki in načinu upravljanja Slovenije, prenehati mora gospodarsko zapostavljanje in davčno izmозgavanje Slovenije s strani velikosrbske gospode; izvesti je treba popolno davčno reformo, ukiniti je treba posredne davke, ki bremenijo delovnega človeka; črtati kmečke in obrtniške dolgove; vpeljati ljudsko kontrolo in obvezno zakonsko revizijo nad bankami, posojilnicami in zavarovalnicami; prepoved vsakršnih kartelov, uvedbo brezplačne zdravniške pomoči za kmeško in obrtniško delovno ljudstvo; slovenskim občinam naj se zagotovi popolna samouprava, o njihovem gospodarstvu naj odloča delovno ljudstvo, svobodno naj se razvija ljudsko združništvo vseh vrst.⁶¹

Krščanski socialisti so izdali ciklostiran bilten Slovenska politika,⁶² v katerem so ostro obsodili dotedanjo slovensko politiko: »Vse dosedanje politične stranke Slovencev so se več ali manj udajale objestnosti ali bojazni pred tujimi, Slovencem nasprotnimi duhovnimi političnimi silami. Danes smo toliko zreli in močni, da ne smemo več delati razlike med klerikalizmom, liberalizmom in socialno demokracijo. Mi brez izjeme obsojamo dosedanjo politiko Slovencev in njihove stranke. Kljub nazorskemu nasprotju, ki jih besno prepaja, moramo videti v vseh treh naštetih političnih strankah eno samo žalostno slovensko politično preteklost, ki ni znala slovenskega človeka niti vzgojiti za svobodo, niti mu je notranje politično ustvariti.«⁶³ »... Mi hočemo uresničiti trojni cilj: Prvenstveno hočemo doseči celotnost slovenskega narodnega ozemlja, da bomo vsi Slovenci, združeni v eni politični in gospodarski enoti, potem hočemo doseči politično samostojnost slovenskega naroda v sožitju z vsemi Jugoslovani; kot tretji cilj pa hočemo ustvariti tak socialni in gospodarski red na Slovenskem, da bo slovenski človek z njim čimbolj zavarovan.«⁶⁴

Program nadalje govori, da njegovi ustvarjalci odklanjajo ideološke boje in nočejo ustvarjati razlik. Pač pa hočejo doseči čim večje soglasje v gospodarskih, socialnih in političnih zadevah in zato težijo po koordinaciji z vsemi tistimi političnimi silami, ki hočejo skupaj z njimi premagati sedanjo politično nemoralo in likvidirati sedanji politični red z vsemi njegovimi strankami, potem pa duhovno in stvarno utrjevati in osamosvojiti slovenskega človeka.⁶⁵

Na koncu je v biltenu zapisano, da je srbskohrvaškega sporazuma vesela vsa slovenska demokratična opozicija, ki se je za načela narodne samobitnosti in federativne ureditve Jugoslavije borila z JRZ v najtežjih okoliščinah.

⁶¹ Arhiv CK ZKS, fond Množično gibanje, Oklic Zveze delovnega ljudstva, novembra 1939. Letak je bil prvič faksimilirano objavljen v Zborniku fotografskih dokumentov.

⁶² Arhiv IZDG, Zapuščina krščanskih socialistov. Ciklostirani bilten Slovenska politika.

⁶³ Slovenska politika, str. 1.

⁶⁴ Slovenska politika, str. 2.

⁶⁵ Prav tam, str. 2.

»Vodilni krogi JRZ tega sporazuma niso bili nič kaj veseli. Oni so namreč bili in so še sedaj v bistvu proti načelom federacije in narodne individualnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov. K sklenitvi sporazuma so bili prisiljeni od svojih višjih gospodarjev radi zunanjepolitične stiske...«⁶⁶

Slovenski klerikalci, vključeni v JRZ, si kaj takega niso upali javno priznati, ampak so še naprej tudi v začetku leta 1940 zahtevali, da se kompetence o avtonomiji uveljavijo tudi za banovino Slovenijo. V tem smislu so na zasedanju banskega sveta 17. februarja na predlog že enkrat omenjenega dr. Leskovarja sprejeli naslednjo resolucijo: »Banski svet je tolmač odločne volje in zahteve vseh Slovencev, da se čimprej ustanovi tudi banovina Slovenija, uredi ostali deli države in vso ureditev potrdi nato izvoljeno narodno predstavništvo.

Banski svet je prepričan, da bi nastala nevarnost za dosledno izvedbo tiste državne politike, ki naj bi bila porok gospodarskega blagostanja prebivalstva in porok varnosti in miru na mejah, če bi se končna ureditev tega za celo državo tako važnega vprašanja odlagala.«⁶⁷

Vse to bombastično govorjenje JRZ v Sloveniji pa ni imelo nikakršnega vtisa na vodilne politične faktorje v Beogradu. Ti niso bili nič kaj pripravljeni ustreči slovenskim klerikalcem, v bistvu jih niso več nujno potrebovali, ker so že imeli sporazum z dr. Mačkom. Na drugi strani pa jih tudi Maček ni potreboval; kakšne posebne simpatije pa tako nikoli ni čutil do njih. Tako so se slovenski klerikalci znašli v slepi ulici, ki so si jo dolgo sami gradili.

Že spomladi 1940 so slovenski klerikalci morali kapitulirati pred svojimi unitarističnimi zavezniki v JRZ, ki so opozarjali, da je vsaka notranjepolitična borba za preosnovo Jugoslavije v tem trenutku škodljiva, ker jo zunanjepolitično slabi: Tako je minister dr. Miha Krek na shodu JRZ v Trbovljah obvestil javnost, da je vlada za odložitev preureditve države. »Glede notranje politike omenjam, da organiziramo sedaj banovino Hrvatsko. Avtonomija Slovenije nam bo potem kot zrelo jabolko padla v roke, ker bo vsa država organizirana na široki samoupravni podlagi. V današnjih razmerah, ko je treba vso pozornost obrniti na zunanje-politične dogodke, Slovenci, ki smo doprinesli toliko žrtev za slogo vseh Jugoslovanov, ne silimo k prehitri realizaciji naše slovenske samouprave.«⁶⁸

Štirinajst dni pozneje je bil dr. Krek še bolj kapitulantski. Na zborovanju v Celju 7. maja je dejal, da vprašanja slovenske samouprave ni mogoče popošesti, da je to dejstvo »aksiom, ki ga je treba sprejeti.«⁶⁹

S tem, da ni uspela zagotoviti Slovincem samouprave, pa je slovenska klerikalna stranka izgubila legitimacijo, da bi še naprej lahko predstavljala voljo slovenskega naroda. Njen vpliv med ljudstvom je začel upadati, kakor je že prej hitro usihal vpliv »liberalne« JNS. Izgleda, da sta se vodstvi obeh vodilnih slovenskih meščanskih strank tega zavedali in sta se poskušali reševati z omilitvijo medsebojnega napadanja in po možnosti s sporazumom. Toda klerikalno vodstvo je postavilo liberalcem pretežke pogoje, da naj namreč sprejmejo

⁶⁶ Prav tam, str. 6.

⁶⁷ Arhiv Slovenije, fond Banski svet, fasc. 15; Zapisnik 6. seje 12. red. zasedanja banskega sveta, 17. febr. 1940.

⁶⁸ Slovenec, 22. aprila 1940.

⁶⁹ Slovenec, 8. maja 1940.

priznано slovensko narodno vodstvo, kar je pomenilo klerikalno vodstvo. Na to liberalci niso mogli pristati in do sporazuma ni prišlo.

Tako so se v težkih trenutkih, ko je šlo za usodo slovenskega naroda, slovenske meščanske stranke s svojimi koncepcijami znašle v slepi ulici in izgubile vodstvo v slovenski narodni politiki. Vodstvo je prevzemal s svojimi vizijami delavski razred s svojo avantgardo, Komunistično partijo Slovenije, ki je od poletja 1940 dalje zbirala v okviru Društva prijateljev Sovjetske zveze vse najpomembnejše slovenske demokratične politične sile za borbo za nacionalno in socialno osvoboditev slovenskega naroda.

Zusammenfassung

BÜRGERLICHE KONZEPTIONEN BEZÜGLICH DER NATIONALEN UND SOZIALEN FRAGE BEI DEN SLOVENEN IM ALTEN JUGOSLAVIEN

Der Autor befaßt sich auf der Basis von Originalmaterial mit dem historisch-geographisch bisher noch unerforschten Problem der bürgerlichen politischen Konzepte bezüglich der nationalen und der sozialen Frage. Die beiden Hauptströmungen slowenischer bürgerlicher Politik und ihre beiden Träger, die klerikale und die liberale Partei, werden dabei gründlich analysiert. In die Analyse miteinbezogen wurden auch andere bürgerliche Konzeptionen: jene der selbständigen bäuerlichen und nationalsozialistischen Partei der zwanziger Jahre, aber auch die Konzepte verschiedener, nur kurze Zeit existierender nationalistisch totalitärer politischer Gruppen in der ersten Hälfte der dreißiger Jahre und jene der nationaldemokratischen Gruppen insbesondere in der zweiten Hälfte der dreißiger Jahre. Der Autor sieht in der Aufspaltung des slowenischen Bürgertums in zwei unversöhnlich widerstrebende politische Lager (auf das lange Zeit kompakte katholische bzw. klerikale Lager und auf das nationale bzw. liberale Lager, das sowohl organisatorisch als auch politisch ziemlich heterogen und meistens zersplittert war) ein bedeutendes Element, das neben zahlreichen äußeren Faktoren (imperialistische Konstellation) die bürgerlichen politischen Konzeptionen maßgeblich bestimmte. Somanche Unterschiedlichkeit unter den Konzeptionen des slowenischen bürgerlichen Lagers ist gerade auf die gegenseitige Konkurrenz und auf den Wunsch, die Führung der slowenischen nationalen Politik an sich zu reißen, zurückzuführen. Aus der Analyse der damaligen imperialistischen Weltkonstellation folgt, daß das slowenische Volk seine nationale Frage im Sinne von Sicherung vollständiger nationaler Existenz und Perspektive nur gegen das Versailler System erreichen konnte. Das slowenische Bürgertum arrangierte sich jedoch mit diesem System anstatt sich ihm zu widersetzen.

Der Autor kam zu folgendem Schluß: das slowenische Bürgertum im alten Jugoslawien beharrte auf einigen slowenischen politischen Stereotypen, führte, eine mehr oder minder pragmatische Politik ohne langfristiges politisches Programm und war sehr selten der entscheidende subjektive Faktor in der jugoslawischen Politik. Mit dieser Haltung konnte es dem slowenischen Volk im jugoslawischen Staat keine befriedigende nationale Situation erkämpfen, geschweige denn eine demokratische soziale Entwicklung ermöglichen. In den entscheidenden historischen Ereignissen der Jahre 1939—1941 geriet es vollends in die Sackgasse und mußte schließlich die Führung der slowenischen nationalen Politik an die Arbeiterklasse und ihre politischen Konzepte abtreten.